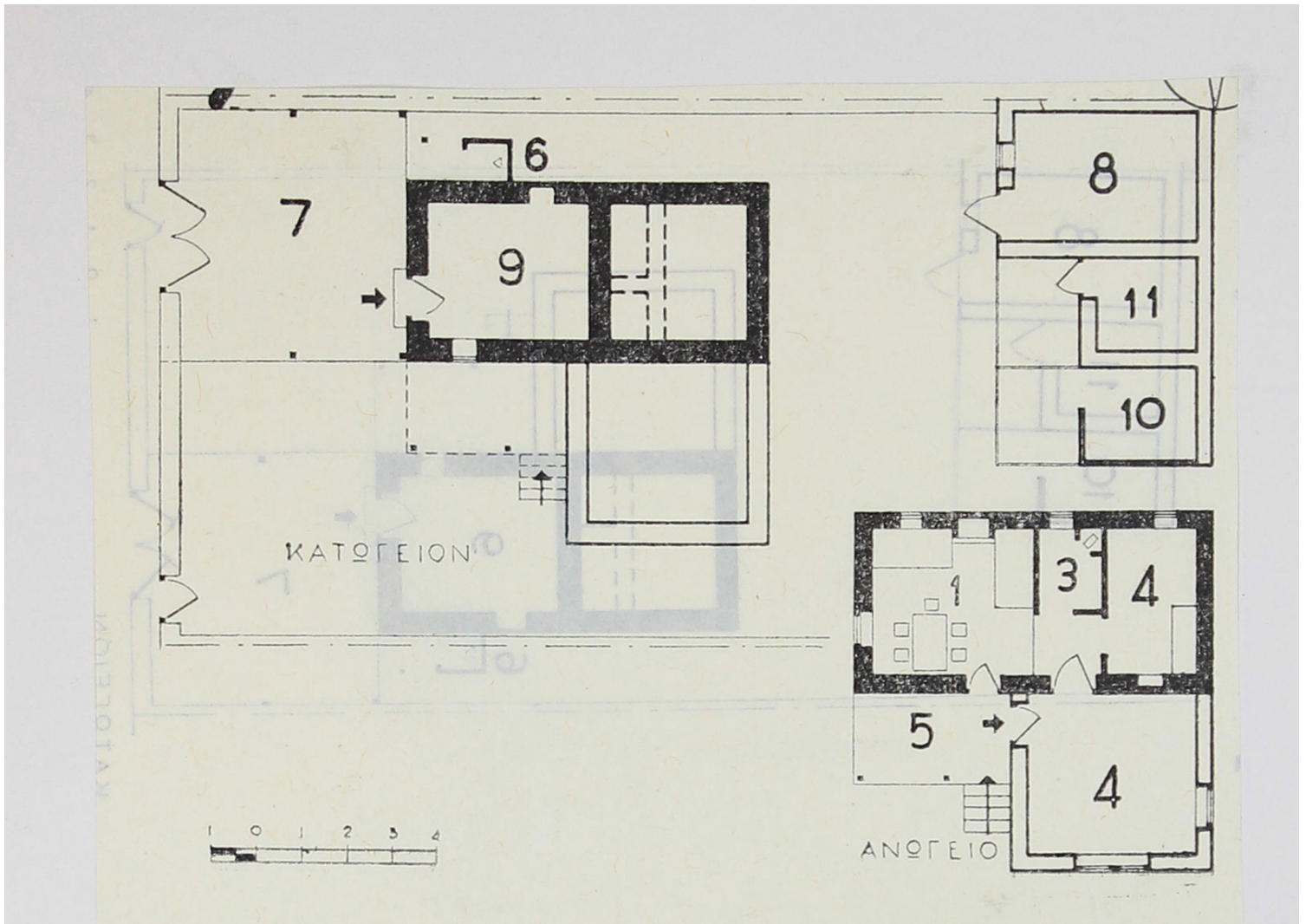

Archetype

«Η πραγματικά σπουδαία εμπειρία» της ελληνικής Ανοικοδόμησης. Διαβάζοντας τις αμερικανικές αναφορές.

Κωνσταντίνα Κάλφα - 24/10/2018

Το 1951, το αμερικανικό προπαγανδιστικό φιλμ του State Department, *The Marshall plan at work in Greece*, πρόβαλε τα έργα που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα με τη βοήθεια του Σχεδίου Marshall. Ανάμεσα στην αποθέωση του αρχαίου ελληνικού παρελθόντος με πλάνα από την Ακρόπολη -που αναμφισβήτητα έχουν τη σημασία τους¹-, πλάνα από έργα γεφυροποιίας και οδοποιίας, και, πλάνα αποκατάστασης και επαναλειτουργίας ενός σχολείου, πλάνα από τη βοήθεια στην αγροτική ανασυγκρότηση και από το αποκατεστημένο αεροδρόμιο της Αθήνας, το φιλμ αφιερώνει σχεδόν τρία λεπτά στα έργα αποκατάστασης των

αγροτικών οικισμών. Ο εκφωνητής πληροφορεί σχετικά: «δεν υπάρχει τίποτα πιο θηριώδες από τον ανταρτοπόλεμο και τον Εμφύλιο». Τα χωριά είναι καμένα και πλήρως γκρεμισμένα, μας λέει ο εκφωνητής και επαληθεύουν τα σχετικά πλάνα. Αλλά, «οι οικογένειες έχουν ακόμα ελπίδα και κουράγιο και ακόμα και με τα γυμνά τους χέρια κοπιάζουν για αυτά που επιθυμούν» -το τέλος του χάους για μια «αξιοπρεπή [decent] ειρηνική ζωή». Και στο επόμενο πλάνο (μετά το οποίο η μουσική γίνεται εύθυμη, σχεδόν πανηγυρική), ένα κλιμάκιο ειδικών του σχεδίου Marshall, καταφθάνει με τα σχέδια ανά χείρας. Στους κατοίκους των κατεστραμμένων ελληνικών χωριών, που είναι, επισημαίνει με έμφαση ο εκφωνητής, έτοιμοι να ξαναχτίσουν οι ίδιοι τα σπίτια τους, παρέχονται δωρεάν οικοδομικά υλικά που δεν μπορούν να εξασφαλιστούν από τις τοπικές αγορές (εικ.1). «Ακόμα και τα παιδιά», κλείνει η αφήγηση, «έχουν επιστρατευθεί για να βοηθήσουν να ξαναχτιστούν τα σχολεία τους».²

(Εικ.1) Ανοικοδόμηση αγροτικών οικισμών. Απόσπασμα από το φιλμ *The Marshall Plan at Work in Greece*, 1950 (Πηγή : US National Archives- N.A.I.: 11958)

Γιατί ένα φιλμ που στόχο έχει να προβάλλει τη συμβολή των Αμερικανών στην ελληνική ανασυγκρότηση μέχρι του σημείου να ξανά-στηθεί το κάθε ελληνικό αγροτόσπιτο δίνει τόση έμφαση στην ικανότητα των Ελλήνων χωρικών να το κάνουν από μόνοι τους; Από που προκύπτει αυτή η αμερικανική εμμονή στην προσπάθεια των ίδιων των Ελλήνων; Δεν θα μπορούσαμε να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα αν δεν κατανοήσουμε τμήμα ποιου πράγματος ήταν η αμερικανική βοήθεια στη στέγαση. Στην πραγματικότητα, είναι πιθανότερο να μη μας ξενίσει εξαρχής αυτή η περιγραφή από ό, τι το αντίθετο: η ικανότητα του ελληνικού λαού να στέκεται στα πόδια του, με πυρήνα την οικογένεια και την κατοικία του, μοιάζει αναπόσπαστο τμήμα της ελληνικής ταυτότητας.

Θα πρέπει να εμβαθύνουμε λοιπόν στην αμερικανική οπτική, για να εξετάσουμε την ιδιαίτερη σκοπιμότητα αυτής της εμμονής. Γιατί, υπήρξε όχι μόνο αμερικανική οπτική αλλά και ενεργή συμμετοχή από την πλευρά των Αμερικανών σε όλη τη διάρκεια της ανοικοδόμησης των ελληνικών αγροτικών οικισμών. Αντίθετα με την κυρίαρχη θεώρηση στη σχετική ελληνική βιβλιογραφία, η Αμερικανική συμβολή δεν περιορίστηκε καθόλου στην παροχή πόρων και υλικών. Για την ακρίβεια, το έργο της ελληνικής ανοικοδόμησης είναι εξίσου -ή και περισσότερο- έργο Αμερικανών συμβούλων παγκοσμίου κύρους -και όχι, όπως πιστεύεται, αποκλειστικά έργο του αρμόδιου Υπουργείου, του Υφυπουργείου Ανοικοδομήσεως με πρωταγωνιστή τον Κωνσταντίνο Δοξιάδη,

πρώτα ως τον πρώτο Υφυπουργό και από τον Απρίλιο του 1946 ως Γενικό Διευθυντή Ανοικοδόμησης. Το να εμβαθύνουμε στην αμερικανική οπτική προϋποθέτει, έτσι, να ανοίξουμε ένα αρχείο που δεν έχει μελετηθεί ξανά, όχι μόνο στην Ελλάδα (στις λίγες μελέτες που αφορούν στην ελληνική ανοικοδόμηση) αλλά και στην παγκόσμια βιβλιογραφία: να ξεφυλλίσουμε τις αμερικανικές αναφορές και εκθέσεις σχετικά με την ανοικοδόμηση των ελληνικών αγροτικών οικισμών. Αυτό το αρχείο θα μας επιτρέψει αφενός να κατανοήσουμε το τι ακριβώς έγινε, με ποια μορφή παρασχέθηκε η αμερικανική βοήθεια στη στέγαση, από ποιους, και τελικά, τι αποτέλεσμα είχε. Αφετέρου, θα μας επιτρέψει να διερευνήσουμε το σκεπτικό, τη σκοπιμότητα και τις προσδοκίες της αμερικανικής βοήθειας στην ελληνική ανοικοδόμηση. Ακόμη, και εξίσου σημαντικά, αυτές οι αναφορές μας επιτρέπουν να δούμε πως αντέδρασαν οι ίδιοι αμερικανοί ειδικοί που συνέταξαν τις εκθέσεις στο τι ακολούθησε την οργανωμένη αποκατάσταση της στέγης στην Ελλάδα.

Ποιες είναι όμως αυτές οι εκθέσεις-αναφορές και από ποιους συντάχθηκαν;

Μέσα από την αρχειακή διερεύνηση, εντοπίζουμε τουλάχιστον επτά τέτοιες σημαντικές εκθέσεις. Ας τις απαριθμήσουμε: 1. μια δακτυλογραφημένη επιστολή-αναφορά του George L. Reed με τίτλο «Preliminary Comment on Possibilities of Housing Program - UNRWA» και ημερομηνία 17/01/1951, 2. μια δακτυλογραφημένη αναφορά 54 σελίδων του George A. Speer, με τίτλο «Post War Housing in Greece. A Brief Narrative Report on Greek State-ECA Accomplishments in Attacking the Post War Housing Problem» και ημερομηνία 01/03/1951, 3. μια σύντομη αναφορά του George L. Reed με τίτλο «The Greek villager houses himself», δημοσιευμένη στο *News Sheet of the International Federation for Housing and Town Planning* τον Αύγουστο του 1951 (σελ. 22-24), 4. το άρθρο του George Speer «From Greek devastation have come new homes via 'aided self-help'» στο *Journal of Housing* (τχ. 10) τον Φεβρουάριο του 1953 (σελ. 51-56, 58), 5. η σύντομη δακτυλογραφημένη αναφορά 5 σελίδων του Jacob L. Crane με τίτλο «Preliminary Impressions of the Housing Problems in Greece» και ημερομηνία 22/02/1955 (εικ.6), 6. η έκθεση του Jacob L. Crane με τίτλο «National Housing Policy in Greece» (Μάιος 1955) που δημοσιεύτηκε στα ελληνικά («Εθνική Στεγαστική Πολιτική εν Ελλάδι») στα *Τεχνικά Χρονικά* στο τεύχος 105-106 (01-15/05/1956, σελ. 50-54), 7. η εισήγηση του George Speer, «Aided self-help in housing» στα πρακτικά της συνδιάσκεψης της Αμερικανικής Γερουσίας με τίτλο *Study of International Housing* (σελ. 212-217) το 1963 (εικ.2).

88th Congress }
1st Session }

COMMITTEE PRINT

STUDY OF INTERNATIONAL HOUSING

SUBCOMMITTEE ON HOUSING
COMMITTEE ON BANKING AND CURRENCY
UNITED STATES SENATE

MARCH 1963

Printed for the use of the Committee on Banking and Currency

THE LIBRARY OF THE

SEP 20 1963

UNIVERSITY OF ILLINOIS

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Τα τρία πρόσωπα (Jacob Crane, George Reed, George Speer) που συνέγραψαν τις παραπάνω αναφορές έτυχαν παγκόσμιας αναγνώρισης, συμμετέχοντας στις πιο κεντρικές επιχειρήσεις των ΗΠΑ και των Ηνωμένων Εθνών για την παροχή βοήθειας στη στέγαση, και είναι τα τρία πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν στην παροχή βοήθειας στην Ελλάδα. Μέχρι σήμερα, η ελληνική σχετική βιβλιογραφία δεν έχει αξιολογήσει επαρκώς τη σημασία της συμβολής τους στην ελληνική ανοικοδόμηση. Χαρακτηριστικά, σε μια από τις σπάνιες φορές που αναφέρεται το πιο σημαίνον πρόσωπο από τους συγγραφείς των αναφορών αυτών, δηλαδή ο Jacob Leslie Crane, στην πρόσφατη μελέτη του Δημήτρη Φιλιππίδη για τον Δοξιάδη, αναφέρεται μόνο για την μετέπειτα συνεργασία του με τον Δοξιάδη. Όπως σωστά επισημαίνει ο Φιλιππίδης, ο Crane είχε «τεράστια πείρα» σε προγράμματα στέγασης, και «δεν ήταν διόλου συνηθισμένη περίπτωση», γεγονός που μαρτυρεί και η «προσεκτική στάση, πέρα από τις τυπικές φιλοφρονήσεις, που ο Δοξιάδης τηρεί απέναντι του, δείχνοντας σεβασμό που κάποτε αγγίζει την υποταγή»³. Στην πραγματικότητα, ο Crane δεν είχε απλώς «πείρα» σε ζητήματα στέγασης, αλλά ήταν ο βασικός εισηγητής και προπαγανδιστής της παροχής διευκολύνσεων στη στέγαση διεθνώς. Επιπλέον, ειδικά σε ό, τι αφορά τον Δοξιάδη, ήταν εκείνος που τον βοήθησε να γίνει αυτό που έγινε, συστήνοντας τον, το 1955, στο Development Board, που τον οδήγησε στο πρώτο σημαντικό συμβόλαιο του, αυτό για το Εθνικό Στεγαστικό Πρόγραμμα για το Ιράκ. Μετά την συνταξιοδότηση του, ο Crane συνεργάστηκε με το Doxiadis Associates ως σύμβουλος και πρόσωπο-κλειδί στη διαμόρφωση των στεγαστικών προγραμμάτων και διαφημίζοντας τις δουλειές του γραφείου σε Λατινική Αμερική και Ηνωμένες Πολιτείες, ενώ, φυσικά, συμμετείχε ενεργά και στα Συμπόσια της Δήλου. Ο Crane έγινε ένας από τους πιο σημαντικούς διεθνείς συμβούλους στα θέματα στέγασης και υπηρέτησε σε μια σειρά κυβερνητικούς φορείς των ΗΠΑ, μεταξύ των οποίων, στον Federal Housing Administration, τον States Housing Authority, και πιο σημαντικά, στον Housing and Home Finance Agency. Υπήρξε επίσης σύμβουλος στα Ηνωμένα Έθνη, στο Τμήμα των Social Affairs (Housing and Planning Section), και στον United Nations Technical Assistance Administration (TAA). Ως αναπληρωματικός διευθυντής του US Public Housing Administration, βοήθησε στο στήσιμο του Ponce project (1939-1947) στο Puerto Rico, ένα από τα πρώτα πειράματα αμερικανικής βοήθειας στην αυτοστέγαση παγκοσμίως. Στην πραγματικότητα το Ponce project ήταν το πρώτο πείραμα, η πρώτη εκδοχή, αυτού που θα διαμορφώνονταν ως ιδιαίζοντως αμερικανικός τρόπος βοήθειας στη στέγαση, τα πρότυπα του οποίου θα ακολουθούσαν αργότερα τα Ηνωμένα Έθνη και η Παγκόσμια Τράπεζα.⁴

Αυτό που ο ίδιος ο Crane ονόμασε «aided self-help» (σε μια ελεύθερη απόδοση, υποστηριζόμενη αυτοβοήθεια), θεωρητικοποιώντας το κυρίως μεταξύ 1947-1953, την εποχή που υπηρετούσε στο Housing and Home Finance Agency, έμελλε να γίνει η κύρια μορφή στεγαστικής πολιτικής σε ολόκληρο τον «αναπτυσσόμενο» κόσμο, ιδιαίτερα στις χώρες της Λατινικής Αμερικής, την Νότιο Αφρική και την Ινδία. Ο Crane προπαγάνδισε σθεναρά την αυτοβοήθεια η οποία βασιζόταν στην ιδέα ότι η αμερικανική βοήθεια και οι τοπικές κυβερνήσεις μπορούσαν αντί της απευθείας παροχής τελειωμένης στέγης, να βοηθήσουν τις οικογένειες να κτίσουν οι ίδιες τα σπίτια τους. Σε επίπεδο αρχών το «aided self-help», ήταν απολύτως συμβατό με τον αμερικανικό ανεπτυγμένο καπιταλισμό, όπως το εξέφρασε ξεκάθαρα ο διάδοχος του Crane ο Dan Hamady: ήταν συμβατό με αυτό «το σύστημα αυτό-προσπάθειας [self-effort] που ονομάζουμε καπιταλισμό». Με τα προγράμματα αυτοβοήθειας έλεγε ο Hamady, «πουλάμε δημοκρατία και αγοράζουμε ασφάλεια στην ονομαστική τους αξία».⁵ Παρά το ότι, ιδιαίτερα στα αρχικά της στάδια, η υποστηριζόμενη αυτοβοήθεια στη στέγαση χρειάστηκε την κρατική παρεμβατικότητα για να λειτουργήσει, απέβλεπε τελικά στην επικράτηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας της κατοικίας η οποία όπως παρατηρούσε σχετικά ο Lee O. Thayer, ο καθηγητής Διοίκησης και Ψυχολογίας στο University of Wichita, ήταν «το καταλληλότερο μέσο για την προώθηση του δικού μας [εννοεί του αμερικανικού], έναντι του Κομμουνιστικού, τρόπου ζωής».⁶ Εν μέσω Ψυχρού Πολέμου και ενώ η αμερικανική ανάμειξη αντιμετωπίζονταν με δυσπιστία ακόμα και από τις ίδιες τις κυβερνήσεις πολλών αναπτυσσόμενων ή νεοσύστατων, μετά-αποικιοκρατικών, εθνών-κρατών, η αυτοβοήθεια στη στέγαση αναμένονταν ότι θα ενέπνεε ελπίδα, «μια αυθεντική επιθυμία για αυτό-βελτίωση, από ό, τι ένα αίσθημα εξάρτησης».⁷

Αυτό ήταν το πνεύμα που κινητοποίησε και εγκαθίδρυσε ήδη από τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, μια σειρά θεσμών που προώθησαν την ιδιοκατοίκηση, μέσω της αυτοβοήθειας, στις χώρες του «αναπτυσσόμενου» κόσμου. Φορείς όπως ο Housing and Home Finance Agency (HHFA, 1947-1965), αλλά και ο Economic Cooperation Administration (ECA, 1948-1951) και αργότερα οι Mutual Security Administration (MSA, 1951-1953), Foreign Operations Administration (FOA, 1953-1955), International Cooperation Administration

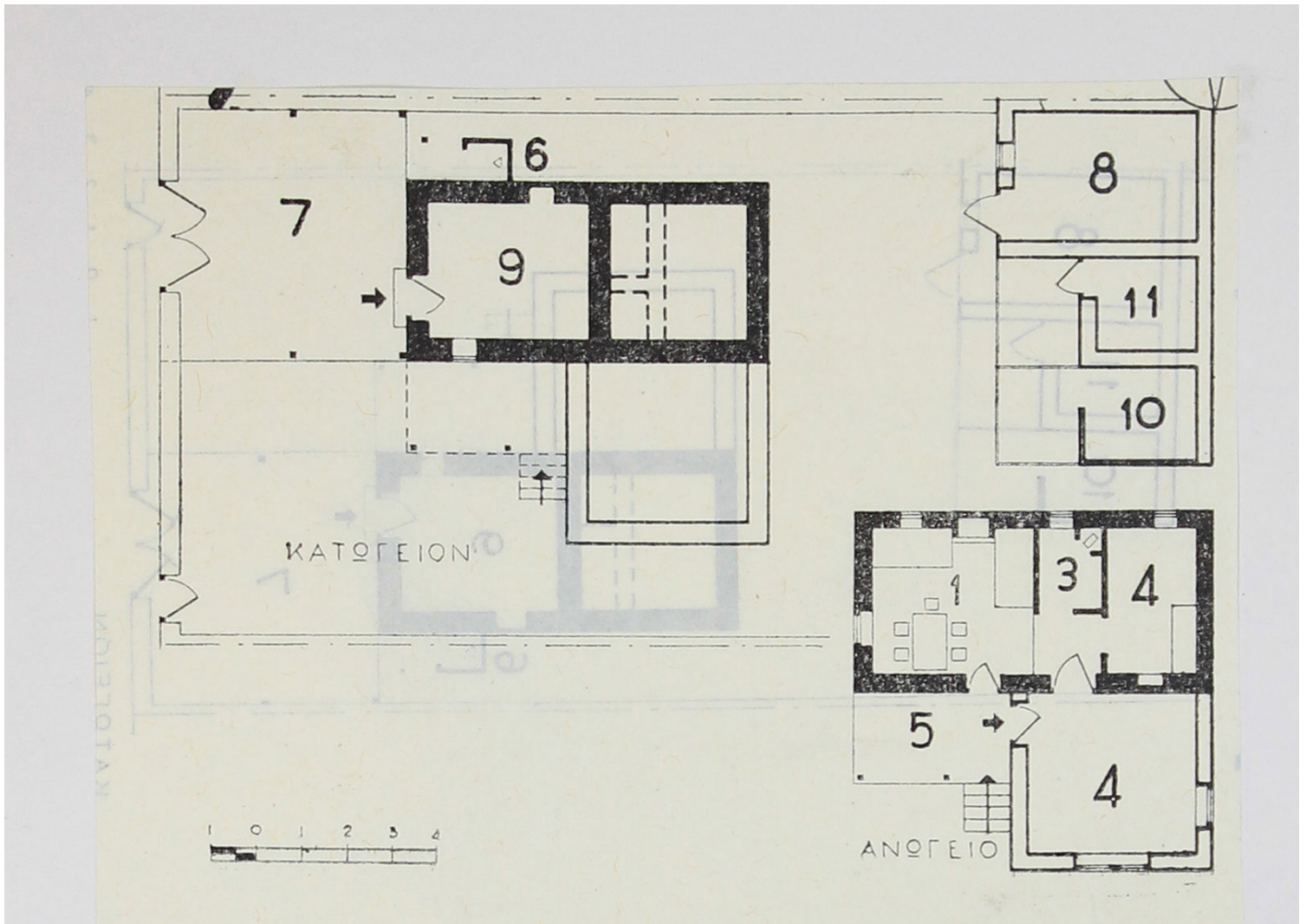
(ICA, 1955-1961) και ο US Agency for International Development (USAID, 1961-), προωθούσαν την ιδιωτική στέγαση ανάμεσα σε άλλες πολιτικές παροχής βοήθειας και αναπτυξιακών συμβουλών, μέσω οικονομικών σχεδιασμών και πακέτων όπως το Σχέδιο Marshall, ή την Τράπεζα Εισαγωγών-Εξαγωγών (Export-Import Bank). Αυτό ήταν το πνεύμα, ακόμα στη σύλληψη του, πίσω από την απόφαση του Jacob Crane να στείλει στην Ελλάδα, τον Οκτώβριο του 1947, τον στενό συνεργάτη του George Letchworth Reed, μαζί με την Αμερικανική Αποστολή Βοήθειας για την Ελλάδα (American Mission for Aid to Greece, AMAG) με το ρόλο του συμβούλου στο στεγαστικό πρόβλημα.

Ο Reed έμελε να γίνει σύμβουλος στέγασης σε μια σειρά σημαντικές επιχειρήσεις των ΗΠΑ στον «αναπτυσσόμενο» κόσμο, εργαζόμενος στον Foreign Operations Administration (FOA). Αλλά την εποχή που ήρθε στην Ελλάδα είχε προηγηθεί μονάχα ένα πείραμα υποστηριζόμενης αυτοβοήθειας στον κόσμο, αυτό στο Ponce του Puerto Rico το 1939, υπό τους όρους που έθεσε το US Housing Act του 1937 (όπου παρασχέθηκαν ομοσπονδιακά χρήματα για να βοηθήσουν τις τοπικές αρχές στέγασης να αγοράσουν την απαραίτητη γη και να βοηθήσουν στην κατασκευή κατοικίας για τα χαμηλά εισοδήματα) στο οποίο ο George Reed ήταν, και εκεί, ο απεσταλμένος του Crane, ως τοπικός αντιπρόσωπος του US Public Housing Administration.

Η Ελλάδα ήταν το δεύτερο σημαντικό παγκόσμιο πείραμα υποστηριζόμενης αυτοβοήθειας και ο Reed ο μοναδικός άνθρωπος στον κόσμο που είχε πραγματική εμπειρία στην πρώτη απόπειρα στο Ponce. Οι διαπραγματεύσεις που προηγήθηκαν της αποστολής του Reed στην Ελλάδα, από τη μια με τον Κωνσταντίνο Δοξιάδη, τότε Γενικό Διευθυντή Ανοικοδόμησης, από την άλλη με τους ανώτερους του Crane στο Housing and Home Finance Agency, και τελικά το ότι ο Reed αφήνει τα εκεί καθήκοντα του για να έρθει στην Ελλάδα μια εποχή που το προσωπικό ήταν ελάχιστο, φανερώσουν το πόσο κρίσιμο θεωρήθηκε το όλο εγχείρημα. Φυσικά όλη αυτή η πίεση για να βοηθηθεί η Ελλάδα στο θέμα της στέγασης είχε να κάνει με το υπαρκτό σοβαρό ελληνικό στεγαστικό πρόβλημα με τους εκατοντάδες κατεστραμμένους οικισμούς. Ήταν όμως εξαιρετικά σαφές σε όλους τους Αμερικανούς συμβούλους και ειδικούς που έλαβαν μέρος στο ελληνικό πείραμα, ότι αυτό που αναμένονταν από το όλο εγχείρημα δεν ήταν μόνο η αποκατάσταση των κατεστραμμένων οικισμών αλλά κάτι πολύ πιο κεντρικό: η ανάσχεση της υπαρκτής κομμουνιστική απειλής, η εσωτερική σταθεροποίηση, και τελικά η ομαλή ένταξη της Ελλάδας στον παγκόσμιο μεταπολεμικό καπιταλισμό.

Αυτό είναι πρώτα από όλα απολύτως ξεκάθαρο στην εξαγγελία του Truman (12 Μαρτίου 1947) με την οποία, όπως είναι γνωστό, οι Ηνωμένες Πολιτείες διακήρυξαν την υποστήριξη τους (στρατιωτική και οικονομική) στην Ελλάδα και την Τουρκία, ώστε να αποτρέψουν την πτώση τους στην Σοβιετική σφαίρα, και όπου δηλώνονταν ότι κάθε έθνος θα έπρεπε να επιλέξει μεταξύ δύο διαφορετικών τρόπων ζωής (τον καπιταλιστικό ή τον υπαρκτό σοσιαλιστικό τρόπο). Αυτός ήταν, εξάλλου, ο άμεσος και απροκάλυπτος στόχος όλης της Αποστολής που συμμετείχε ο Reed (που ήταν, στην ουσία, η πρώτη βοήθεια περίθαλψης του Δόγματος Truman, πριν την έγκριση του Σχεδίου Marshall), όπως είχε περιγραφεί σαφώς στις οδηγίες του Αμερικανού υπουργού Εξωτερικών προς τον αρχηγό της αμερικανικής αποστολής Dwight Griswold.⁹ Είναι χαρακτηριστικό, ότι στη διεθνή ιστορική μελέτη-ορόσημο για την αμερικανική παροχή βοήθειας στη στέγαση της Nancy Kwak, *A World of Homeowners: American Power and the Politics of Housing Aid*, η Ελλάδα αναφέρεται ως το κατεξοχήν παράδειγμα για το ότι η βοήθεια στη στέγαση έφθανε εκεί όπου το απαιτούσαν οι γεωπολιτικές ανησυχίες των Αμερικανών, με την ελπίδα ότι η ιδιοκατοίκηση θα εξουδετέρωνε τις ριζοσπαστικές παρορμήσεις.¹⁰ Με τα λόγια του George Speer, του τρίτου συμβούλου, που αντικατέστησε και συνέχισε το έργο του Reed από τον Νοέμβριο του 1949, ως σύμβουλος στη στέγαση πλέον του ECA/G (που διαδέχθηκε την AMAG μετά την έγκριση, τον Ιούλιο του 1948, του Σχεδίου Marshall): «αν η ταχεία αποκατάσταση δεν μπορούσε να επιτευχθεί θα ήταν πιθανό για τους Κομμουνιστές να κερδίσουν την τελική νίκη». Ο Speer τα λέει αυτά στην συνδιάσκεψη που οργανώνει η Επιτροπή Στέγασης της Αμερικανικής Γερουσίας, τον Μάρτιο του 1963, με τίτλο Study of International Housing, στην οποία οι περισσότεροι ομιλητές (ανάμεσα στους ομιλητές, και ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης) συμφωνούν ότι η Αμερικανική παροχή βοήθειας στη στέγαση είναι ένα από το πιο δυνατά όπλα ενάντια στις εσωτερικές και εξωτερικές κομμουνιστικές επιρροές. Σε αυτά τα πλαίσια, ο ρόλος των Αμερικανών έπρεπε να παραμείνει όσο το δυνατόν πιο διακριτικός, τόνιζε ο Jacob Crane, και έφερνε ως παράδειγμα ακριβώς την επιτυχία του ελληνικού παραδείγματος: «Μου φαίνεται άχαρο και αχρείαστο», παρατηρούσε ο Crane, «να διαφημίζουμε τις ενισχύσεις των ΗΠΑ. Αν πάει καλά, όπως πήγε, για παράδειγμα, μετά τον πόλεμο στο μεγάλο πρόγραμμα ανοικοδόμησης στην Ελλάδα, οι τιμές και η ευγνωμοσύνη θα έρθουν σύντομα».¹¹ Πράγματι, όπως παρατηρεί η Kwak, η βοήθεια στη στέγαση ήταν ίσως το μόνο όπλο Ψυχροπολεμικής προπαγάνδας που δεν γίνονταν

απευθείας αισθητό ως επεκτατική ανάμειξη. Το ότι η ιδιοκατοίκηση φάνταζε, τουλάχιστον μέχρι πριν μερικά χρόνια, μια φυσική και εφικτή ανθρώπινη επιθυμία ή ανάγκη είναι εν πολλοίς -όπως καταδεικνύει καλύτερα η Kwak, βασισμένη σε έναν τεράστιο όγκο αρχαιακού υλικού- απόρροια των ιδιαίτερων συγκυριών του Ψυχρού Πολέμου.

(Εικ.3) Τυπικό σχέδιο κατοικίας-πυρήνα από το Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας. Ο κάτοικος αναμένονταν να επεκτείνει την κατοικία του ανάλογα με τις δικές του ανάγκες και μέσα από τις δικές του προσπάθειες. (Πηγή : Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας)

Το τι έγινε στην Ελλάδα με την παρότρυνση του Crane και την καθοδήγηση του Reed και αργότερα του αντικαταστάτη του Reed του Speer, μπορούμε να το γνωρίσουμε αναλυτικά στην 54-σέλιδη έκθεση που συνέταξε ο Speer τη 1η Μαρτίου 1951, «Post War Housing in Greece». Πολύ περιληπτικά αναφέρουμε εδώ τα εξής: όλο το πρότζεκτ της ανοικοδόμησης διαπνέονταν από το πνεύμα της αυτοβοήθειας και διακρίνουμε σε αυτό δύο φάσεις. Η πρώτη φάση, μεταξύ 1945 και 1949 (στην οποία διοικούσε ο Reed) υιοθέτησε την πολιτική μιας κρατικά σχεδιασμένης και χρηματοδοτούμενης μονάδας κατοικίας (μια πρακτική γνωστή στην ορολογία των αμερικανών ειδικών ως core ή nucleus housing), η δεύτερη από τον Νοέμβριο του 1949 και μετά (της οποίας ηγήθηκε πια ο Speer), που αναγνωρίστηκε και ως περισσότερο επιτυχημένη, προωθούσε την ενεργή συμμετοχή των ιδιοκτητών τόσο από την πλευρά της χρηματικής επένδυσης όσο και από την άποψη της προσωπικής τους εργασίας. Σύμφωνα με τα όσα αναφέρει ο Speer, μέχρι τον Ιούνιο του 1948, 15.090 οικογένειες βοηθήθηκαν στη στέγαση τους, με μέσο κόστος ανά οικογένεια 6 εκ. δραχμές. Από αυτές, περισσότερες από 8.000 δεν έλαβαν παρά υλικά που δεν υπήρχαν στις τοπικές αγορές και ήταν απαραίτητα για τις επισκευές (επεξεργασμένη ξυλεία, καρφιά, πρόκες κλπ.), ενώ παράλληλα 850.000 πρόσφυγες του Εμφυλίου στεγάστηκαν προχειρώς σε αστικά κέντρα. Κατά τον πρώτο χρόνο της ECA, στο διάστημα από τον Ιούλιο του 1948 μέχρι και τον Ιούνιο του 1949, βοηθήθηκαν πάνω από 24.000 οικογένειες εκ των οποίων περίπου οι 16.000 έλαβαν μόνο τα σπάνια υλικά. Κτίστηκαν περί τους 4.500 πυρήνες (core houses, ή όπως τα αποκαλεί ο Speer, «minimum expendable houses») και 1.000 πειραματικές μονάδες χαμηλού ενοικίου. Οι πυρήνες, που δεν υπερέβαιναν τα 30 τετραγωνικά μέτρα (εικ.3), αναμένονταν ότι θα έδιναν το πρώτο βοήθημα και κίνητρα για την ολική επισκευή της κατοικίας μελλοντικά, αλλά μέχρι το 1951, που γυρίστηκε το φιλμ, *The Marshall Plan at work in Greece*, πολλά από τα σπίτια της ελληνικής επαρχίας, έμοιαζαν με

«patchwork», με «έναν καινούριο, καθαρό χώρο διημέρευσης, και μια κουζίνα ακόμα παλιά και ανήλιαγη». Το οικονομικό έτος 1949-1950, οπότε μπαίνουμε και στην περίοδο που ανέλαβε καθήκοντα ο Speer, η πρόοδος ήταν μεγάλη: βοηθήθηκαν περίπου 27.800 ενώ δόθηκαν επιπλέον 90 δισ. δραχμές για τους πρόσφυγες που επέστρεφαν στα σπίτια τους, ώστε να μπορέσουν να τα επισκευάσουν. Στην τελική φάση, από τον Ιούνιο του 1950 μέχρι και τον Ιανουάριο του 1951, πριν την ουσιαστική περικοπή της αμερικανικής βοήθειας εξαιτίας της στροφής στην αμερικανική εξωτερική πολιτική που επέβαλλε ο Πόλεμος της Κορέας, πάνω από 90.000 οικογένειες υποστηρίχθηκαν στην αυτό-στέγαση τους.

Το τετραετές σχέδιο της ECA/G, όπως παρουσιάζεται στην έκθεση του Speer, στόχευε στη δημιουργία «μιας οικονομίας οικοδόμησης κατοικιών, δημόσιων και ιδιωτικών, που θα μπορούσε να παραγάγει κατοικίες με ρυθμό περίπου 50.000 τον χρόνο». Παρότι ο εξαιρετικά φιλόδοξος αυτός στόχος δεν επιτεύχθηκε (από την ECA/G), «είχε αρχίσει να γίνεται ολοένα και περισσότερο ξεκάθαρο», διηγούνται ο Speer, «πως η αποκατάσταση μιας *αυτό-σεβόμενης* [self-respecting] και *αυτό-υποστηριζόμενης* [self-supporting] Ελλάδας θα εκπορεύονταν από μια ελπίδα και προσδοκία ότι η [ιδιωτική] ενέργεια και η πρωτοβουλία μπορούσαν να πετύχουν ένα αυξανόμενο βιοτικό επίπεδο». Και, η «συστηματική πρόοδος στην αποκατάσταση των κατοικιών που είχαν πληγεί από τον πόλεμο άρχισε να αναγνωρίζεται ως απαραίτητη για τη δημιουργία αυτής της ελπίδας», παρατηρούσε.

Ο, τι συνέβη στην Ελλάδα για την ανοικοδόμηση των αγροτικών οικισμών περιγράφηκε ως θεαματικά επιτυχές. Ο Speer σημειώνει: «οφείλουμε να συγχαρούμε τις ελληνικές κυβερνήσεις και τον Έλληνα χωρικό για το ότι επέδειξαν στον κόσμο μια χωρίς προηγούμενο αποτελεσματική συνεργασία ανάμεσα σε έναν πληθυσμό σε ανάγκη και το Κράτος για την κατεπείγουσα εξασφάλιση στέγης». Το ελληνικό πρόγραμμα, λέει παρακάτω, «εισήγαγε την αυτοβοήθεια σε μια κλίμακα που δεν είχε επιτευχθεί ποτέ πριν».¹² Ο Reed ανέφερε την επιτυχία του ελληνικού παραδείγματος σε αναφορά που συνέταξε για τον Howard Kennedy.¹³ Τέλος, ο ίδιος ο Τρούμαν εκδήλωσε από νωρίς προσωπικό ενδιαφέρον για την εξέλιξη του έργου, κάτι το οποίο επέδρασε θετικά για τον Crane.¹⁴ Ενώ όμως αυτή η επιτυχία ήταν τμήμα του αμερικανικού πειράματος και συμβάδιζε με τους γενικότερους στόχους της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής μια παράλληλη «επιτυχία» που ενορχήστρωνε η ελληνική κυβέρνηση έμοιαζε να μη χαίρει της επιδοκίμασias των Αμερικανών. Πρόκειται για ένα ψήφισμα, το γνωστό ως ΚΗ Ψήφισμα «Περί παροχής διευκολύνσεων δια την υπό ιδιωτών ανοικοδόμησην», το οποίο τέθηκε σε ισχύ στις 23 Αυγούστου του 1947 και έδινε πρωτοφανή ώθηση στην ιδιωτική ανοικοδόμηση στην Αθήνα και στα άλλα αστικά κέντρα. Υπάρχει μάλιστα η δύσκολα διασταυρούμενη υπόθεση ότι αυτό το Ψήφισμα ήταν επινοήση του Κωνσταντίνου Δοξιάδη: αυτό υποστήριζαν στα 1993 οι Μαρία Μαντουβάλου και Μαρία Μαυρίδου,¹⁵ αυτό μαρτυρούν οι ομοιότητες ανάμεσα στις διατυπώσεις της εισηγητικής έκθεσης για το Ψήφισμα και στα προπαγανδιστικά άρθρα υπέρ του Ψηφίσματος (εικ.4), που δημοσιεύτηκαν μεν ανώνυμα αλλά σήμερα γνωρίζουμε ότι ήταν του Δοξιάδη (τα πρωτότυπα βρίσκονται στο αρχείο Δοξιάδη, και έχουν διασταυρωθεί ως δικά του κείμενα).¹⁶

ΤΟ ΨΗΦΙΣΜΑ ΤΗΣ ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΕΩΣ

ΕΙΣ ΔΥΟ ΑΡΘΡΑ

1

Θόρυβος πολύς γίνεται τελευταία γύρω από το Ψήφισμα της 'Ανοικοδομήσεως, θόρυβος υπέρ από εκείνους που το επρότειναν, και θόρυβος κατά από ώρισμένους οι οποίοι έθεώρησαν καθήκον των να το κτυπήσουν, και να πολεμήσουν διά την καταψήφισίν του από την Βουλήν.

Ήδη το Ψήφισμα της 'Ανοικοδομήσεως, το όποιον συνετάγη υπό του 'Υπουργείου 'Ανοικοδομήσεως ως τεχνικού 'Υπουργείου υπεύθυνου διά την καθόλου ανοικοδόμησιν των πόλεων και των χωρίων της Χώρας, από τα 'Υπουργεία Συνταγματική και Οικονομική

ΠΟΣΟΣΤΟΝ από το φυσικόν μερίδιον, το όποιον θα έπρεπε να δοθή εις αυτήν. Άλλά και πλήρες το μερίδιον εάν έδίδετο το όποιον αντιστοιχεί εις την κατοικίαν, και πάλιν τούτο είνε πολύ μικρόν έν σχέσει προς τας πραγματικάς ανάγκας, αι όποιαί προεκλήθησαν και εκ των καταστροφών και εκ της διακοπής της Οικοδομικής κινήσεως επί έπτά δόλοκληρα έτη, και εκ των αύξηθεισών αναγκών.

Διαπιστούται έπομένως, σαφώς και κατηγορηματικώς, ότι το Κράτος δέν είνε δυνατόν να ολοκληρώση την οικοδόμησιν των κατοικιών διά μίαν περίοδον τούλάχιστον μιάς δεκαετίας.

ΤΟ ΨΗΦΙΣΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΕΩΣ

ΕΙΣ ΔΥΟ ΑΡΘΡΑ

2

ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΝ

Ύπερτατον καθήκον του Κράτους είνε **ΝΑ ΒΟΗΘΗΣΗ** την ιδιωτικήν ανοικοδόμησιν άκριδώς των εύπορωτέρων τάξεων, διότι διά τας άλλας έχει καθήκον όχι μόνον να διευκολύνη, αλλά **ΝΑ ΑΝΑΛΑΒΗ ΤΗΝ ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΙΝ**. Καί έδώ τίθεται ένα

ποιαί θα πρέπει ιδιαίτέρως να ενισχυθούν διά να οικοδομήσουν. Έδώ όμως δέν πρόκειται περί αυτού. Γύρω μας βλέπομεν **ΠΛΗΡΗ ΔΙΑΚΟΠΗΝ** της οικονομικής ζωής του τόπου, ένα σημαντικόν σταμάτημα της παραγωγικής μηχανής, και δέν πρέπει να ξεχάσωμεν ότι προπολεμικώς αι οικοδομικαί επενδύσεις αι όποιαί έπλη-

(Εικ.4) Αποσπάσματα από τα άρθρα με τίτλο «Το Ψήφισμα της Ανασυγκροτήσεως» που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα Το Βήμα στις 17/08/1947 και 19/08/1947. (Πηγή : Ψηφιακό Ιστορικό Αρχείο ΔΟΛ)

Ξέρουμε ότι ο Δοξιάδης δούλεψε σκληρά στην ανοικοδόμηση των αγροτικών οικισμών και ήταν εξάλλου πλήρως θετικός στην Αμερικανική βοήθεια (αυτό μαρτυρούν και τα γράμματα του στον Crane όπου τον παρακαλεί να μεσολαβήσει ώστε να παραμείνει ο Reed για περισσότερο διάστημα στην Ελλάδα, εικ.).¹⁷ Όμως για την Αθήνα -η οποία είναι γεγονός ότι δεν είχε υποστεί τόσο μεγάλες καταστροφές σε σύγκριση με την επαρχία- και τα άλλα μεγάλα αστικά κέντρα, ο Δοξιάδης, μέσω του Ψηφίσματος, είχε ήδη προτείνει κάτι άλλο: την παροχή διευκολύνσεων σε όσους θέλουν να ανοικοδομήσουν ιδιωτικά, να το κάνουν.

Ref. No. 758

Athens, May 20th, 1948

Mr. Jacob Crane
Housing and Home
Finance Agency
Washington 25, D.C.

Dear Mr. Crane:

I am writing this time to you in order to beg you to help us for another year with the advice and moral support in our efforts for the reconstruction of the villages and towns in Greece.

The presence of Mr. G. L. Reed, Housing Advisor of ANAG and the Ministry of Reconstruction, in Greece, was of the greatest importance in the work we have done this year and the development of more general plans. His special knowledge and great experience in the Housing and Economic problems in various Countries, has helped us to meet several difficult problems that have arisen during the last months. His faith in the importance of this big branch of the Administration for a general and overall policy of any Government that faces such great problems as Greece, has helped to impose to the minds of several people here the right policy.

After the experience we got during the last months and our cooperation with Mr. Reed, it was bad to hear that he is planning to leave Greece before the end of the month of June. We surely cannot interfere in his own plans and we do not want to deprive you of an excellent collaborator, but we think we have the right to beg you to make the necessary arrangements so that Mr. Reed can stay here until the end of July. We understand that in the meantime the final plans of the first year of ERP in all European Countries and Greece will be stabilised and more concrete proposals will be made both to the MHA and Mr. Reed and our future cooperation. Is it too much of us in asking you this favour?

Looking forward to see you in the near future,

Yours very sincerely

C.A. DOXIADIS
Director General

CAD:mt

(Εικ.5) Επιστολή του Κωνσταντίνου Δοξιάδη στον Jacob Crane. (Πηγή : Αρχείο Κωνσταντίνου Α. Δοξιάδη, ref.code 23369 - © Ίδρυμα Κωνσταντίνου και Εμμάς Δοξιάδη)

Το Ψήφισμα αφορούσε ακίνητα που κτίζονταν ιδιωτικά μεταξύ 1947 και 1955 και υπό όρους παρατείνονται μέχρι και το 1960. Αυτά τα ακίνητα απαλλάσσονταν από τις φορολογικές επιβαρύνσεις και από τις

ενοικιοστασικές δεσμεύσεις που ίσχυαν τότε, ενώ το κράτος εξασφάλιζε για αυτά την ταχύτερη και ευκολότερη έκδοση οικοδομικών αδειών και χορήγηση στεγαστικών δανείων. Είχε επίσης προσωρινό χαρακτήρα έτσι «ώστε έκαστος να σπεύση να ανοικοδομήση», όπως δηλώνονταν στην Εισηγητική Έκθεση του Ψηφίσματος, όπου επίσης ξεκάθαρα ότι τα έκτακτα αυτά μέτρα αναμένονταν να λειτουργήσουν ευεργετικά όχι μόνο για την επίλυση των υπαρκτών στεγαστικών αναγκών αλλά και για την οικονομία γενικά. Με λίγα λόγια, το Ψήφισμα έβλεπε, για πρώτη φορά στην Ελλάδα, την οικοδόμηση κατοικιών, και γενικότερα τον κατασκευαστικό τομέα ως παραγωγικό για την ελληνική οικονομία.¹⁸

«Είναι δυστυχώς κοινόν το μυστικόν πλέον», έγραφε ο Δοξιάδης στο πρώτο του άρθρο υπέρ του Ψηφίσματος, «ότι μια πλήρης επανόρθωσις των καταστροφών [...] ΕΙΝΑΙ ΑΔΥΝΑΤΟΣ δια Κρατικών και μόνον πόρων». Διαπιστώνεται «σαφώς και κατηγορηματικώς» ότι το Κράτος δεν θα μπορέσει να ολοκληρώσει την οικοδόμηση κατοικιών τουλάχιστον για μια δεκαετία. Είναι όμως αναμφισβήτητο ότι ένα ποσοστό αστών και κυρίως αυτών που κατέχουν τα κεντρικά ακίνητα των μεγαλουπόλεων θα θελήσουν να ανοικοδομήσουν. Καθώς όμως το Κράτος «δια να είναι Κράτος Δικαίου ΘΑ ΑΝΑΛΑΒΗ ΤΗΝ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΙΝ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ ΤΩΝ ΠΤΩΧΟΤΕΡΩΝ ΤΑΞΕΩΝ, ΚΑΙ ΔΗ ΑΠΟ ΜΕΝ ΤΟΥΣ ΑΓΡΟΤΑΣ, ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ, ΑΠΟ ΔΕ ΤΟΥΣ ΑΣΤΟΥΣ, ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ, ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΙΚΩΝ συνοικιών», και εφόσον δεν είναι δυνατό να οικοδομήσει για εκείνους οι οποίοι θέλουν και μπορούν να ανοικοδομήσουν, ούτε και να τους ενισχύσει απευθείας χρηματικά «πρέπει τουλάχιστον να τους παράσχη ωρισμένας διευκολύνσεις». Αλλά βέβαια, το Κράτος δεν επρόκειτο εδώ να περιορισθεί, όπως θα κάνει στην ανοικοδόμηση των αγροτικών οικισμών μόνο σε διευκολύνσεις για την επισκευή των πολεμικών καταστροφών, διότι το κράτος πρέπει εκτός από τους πολεμοπαθείς, να ενισχύσει την οικοδομική κίνηση «η οποία επρόκειτο να γίνει και δεν έγινε». «Εκείνο το οποίον ενδιαφέρει», συνοψίζει ο Δοξιάδης «είναι να δημιουργηθεί οικοδομική κίνησις εις την Χώραν», που σημαίνει εργασία για εκατοντάδες χιλιάδες, κίνηση της βιομηχανίας κατασκευαστικών υλικών και γενικότερη κίνηση κεφαλαίων και επενδύσεις.¹⁹

Αυτή η επιχειρηματολογία του Δοξιάδη έχει μεγάλο ενδιαφέρον από μόνη της και σίγουρα μια μελέτη που να εστιάζει ειδικά στη σημασία του ΚΗ Ψηφίσματος για τη διαμόρφωση όχι μόνο των στεγαστικών πολιτικών αλλά και του μοντέλου ανάπτυξης που ακολουθήθηκε για τη χώρα είναι απαραίτητη.²⁰ Αλλά μας ενδιαφέρει εδώ να δούμε πως αντιμετώπισαν το Ψήφισμα και τα αποτελέσματα του οι Αμερικανοί σύμβουλοι, κάτι που μας το επιτρέπουν εξάλλου οι αμερικανικές εκθέσεις-αναφορές. Από τη μια έχουμε την ανοικοδόμηση των αγροτικών οικισμών την οποία καθοδηγούν οι Αμερικανοί σύμβουλοι στα πρότυπα της υποστηριζόμενης αυτοβοήθειας, από την άλλη, την εφαρμογή του Ψηφίσματος, η οποία επίσης οδηγεί στην «αυτοβοήθεια» και την ιδιοκατοίκηση²¹ αλλά για τα μεσαία και ανώτερα στρώματα και για τα αστικά κέντρα. Έχει λοιπόν μια σημασία να δούμε την αμερικανική οπτική για το Ψήφισμα και τις συνέπειες του.

Δυστυχώς δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τη γνώμη του Reed, η οποία ενδιαφέρει περισσότερο στο βαθμό που ο Reed ήρθε στην Ελλάδα μόλις δύο μήνες μετά την ψήφιση του ΚΗ Ψηφίσματος, και σύντομα δημιούργησε στενές φιλικές σχέσεις με τον Δοξιάδη. Ο Speer το 1951 αποδοκιμάζει πάντως το Ψήφισμα με τα ίδια επιχειρήματα τα οποία οδήγησαν στην μη-παράταση του, τον Φεβρουάριο του 1951: το Ψήφισμα είναι αναποτελεσματικό για τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα. Εξάλλου, σε σχετικό άρθρο της εφημερίδας New Statesman (25/1/1950) αναφέρεται ότι υπήρχε «αμερικανική ανησυχία» για το Ψήφισμα, στην οποία η Ελληνική κυβέρνηση, ανέφερε το άρθρο, απαντούσε πως (στο πνεύμα του Ψηφίσματος) η ιδιωτική πρωτοβουλία πρέπει να αφεθεί μόνη της ώστε να βρει τον δρόμο της.

Ωστόσο, ο Jacob Crane φαίνεται ότι αντιμετωπίζει με άκρως θετικό μάτι τα αποτελέσματα του ψηφίσματος. Το 1955, όταν κλήθηκε από την Εθνική Κτηματική Τράπεζα της Ελλάδος (μετά από σύσταση του Δοξιάδη) να διατυπώσει απόψεις για το στεγαστικό πρόβλημα της χώρας και να προτείνει κατευθύνσεις για μια εθνική στεγαστική πολιτική, ο Crane παρατήρησε ενδιαφέροντως, πως από το 1950 η ανοικοδόμηση κατοικιών μέσα από την ιδιωτική πρωτοβουλία αποτέλεσε «πραγματικό φαινόμενο». Στο προσχέδιο της τελικής αναφοράς του, ο Crane σημείωνε ότι τα δύο «μεγάλα πλεονεκτήματα» της Ελληνικής περίπτωσης είναι ότι οι Έλληνες έχουν και τη θέληση να αποταμιεύσουν για τις κατοικίες «σχεδόν περισσότερο από ό, τι για οποιονδήποτε άλλον λόγο», αλλά και τη θέληση να εργαστούν οι ίδιοι για τις κατοικίες τους «όντας εξαιρετικά φιλόδοξοι να εξασφαλίσουν ή να βελτιώσουν τα σπίτια τους», Φυσικά ο Crane επαίνεσε επίσης «τη πραγματικά σπουδαία εμπειρία στην κατοικία για τα χαμηλά εισοδήματα» δηλαδή την ανοικοδόμηση των αγροτικών οικισμών (εικ.).²² Αλλά ο άνθρωπος που επινόησε τον όρο «aided self-help» γνώριζε ότι δεν υπάρχουν απόλυτες λύσεις. Ο Crane και οι άλλοι σημαντικοί διεθνείς Αμερικανοί σύμβουλοι, είχαν από νωρίς

κατανοήσει ότι η οντολογική ασφάλεια της κατοικίας και το καπιταλιστικό ήθος της αυτοδημιουργίας δεν χρειάζεται συγκεκριμένη τυπολογία. Αντίθετα η κατοικία ήταν προτιμότερο να προωθηθεί ως δικαίωμα της ελληνικής οικογένειας, με τα λόγια του Crane στην τελική έκθεση του, που δημοσιεύτηκε με τον τίτλο «Εθνική Στεγαστική Πολιτική εν Ελλάδι», στα *Τεχνικά Χρονικά*, να «αποφασίζει αφ' εαυτής το είδος, τον χρόνον και τον τόπον της κατασκευής». Η ελληνική οικογένεια, παρατήρησε ο Crane «αξιοποιεί κατά τον καλλίτερον τρόπον τα χρήματα εφαρμόζουσα κάθε οικονομίαν εις την κατασκευήν, έχει την ικανοποίησιν της συμμετοχής εις την κατασκευήν. Έχει την υπερηφάνειαν και την χαράν της κατασκευής και ιδιοκτησίας της οικίας».²³

PRELIMINARY IMPRESSIONS OF THE HOUSING PROBLEMS IN GREECE

Subsequent to World War I, and particularly during the ten years since the end of World War II, the improvement of shelter and housing has become an important matter of public policy and an important element in the programs of Government.

Undertakings of relatively great magnitude have been launched. The most dramatic and successful program was the reconstruction of the villages by the aided self-help method in 1949 to 1951. This was a great experience, and it attracted world-wide attention. It was made possible in part by the availability of counterpart funds generated through foreign aid.

The economy of Greece has recovered and advanced to a remarkable degree and is now relatively strong and stable. Nevertheless, Greece still is a poor country and it cannot yet afford housing on standards which prevail in Northwestern Europe and in North America. Housing policy and programs must be designed to be in scale with the economic and social resources.

I understand that the Government is concerned with the betterment of housing on a wide scale, particularly for workers and peasants. This attitude toward housing policy now prevails with most governments throughout the world. Clearly, it signifies that the available resources must be spread out to reach a large part of the population rather than being devoted mainly to upper-income housing.

For "Popular Housing" programs, even though money resources are still meager, there exist in Greece two other great assets:

- 1) Greek families, even more than most, ardently desire to own and occupy their own homes; and the Greek family in general will save and spend for this purpose above almost all other purposes.
- 2) Being extremely ambitious to secure or to improve their homes, Greek families will devote their own labor to building and improving their own homes.

These two resources, the will to save for their own homes and the will to work on their own homes, seems to me to suggest very important aspects of National housing policy.

Some observers report a housing "boom" rather widely throughout Greece. Other suggest that the prevailing rate of dwelling production must be increased very considerably, perhaps by as much as 50 per cent, particularly in view of the rapid increase in population and in family formation, and in view of the continuing deterioration of the housing supply. If it has not already been done, it would seem desirable that a sort of goal be established, in terms of numbers and types of dwellings and in terms of geographic distribution. (I am not yet familiar with the nature of the "peoples' housing program", which I understand was promulgated last year).

Αν κανείς παρακολουθήσει την πορεία της αμερικανικής παροχής βοήθειας στη στέγαση, και υπάρχουν σήμερα τέτοιες μελέτες με πιο σημαντική αυτή της Kwak που προαναφέρθηκε, θα διαπιστώσει πως η στέγαση μέσω μιας συγκεκριμένης αρχιτεκτονικής τυπολογίας (η οποία δυνάμει θα ενσωμάτωνε και τοπικά ιδιώματα) υποκαταστάθηκε από την υποστήριξη σε επίπεδο χρηματικών κεφαλαίων, πιστώσεων, απαλλαγών και ρυθμίσεων που σταδιακά εντάσσουν την κατοικία στο τραπεζικό σύστημα δανεισμού. Αν και ιστορικά υπάρχουν πολλά παραδείγματα εφαρμογής της αυτοβοήθειας στη στέγαση, οι Αμερικάνοι επέμειναν ιδιαίτερα στη προώθηση της ιδιοκτησίας στην ελεύθερη αγορά και με κρυμμένο τον κυβερνητικό ρόλο. Για την αμερικανική εξωτερική πολιτική ήταν τελικά πιο σημαντικό να διαφυλαχθεί η αξία της αυτο-προσπάθειας, και της «αξιοπρεπούς» [decent] ζωής από τα να παραχθεί η εικόνα της «αξιοπρεπούς» κατοικίας. Και αυτή η αξία καλλιεργήθηκε από τους Αμερικάνους συμβούλους συστηματικά και μεθοδικά στην Ελλάδα και αλλού.

Για αυτόν ακριβώς τον λόγο η στάση των έμπειρων Αμερικανών συμβούλων απέναντι στο ΚΗ Ψήφισμα γίνεται όλο και πιο θετική όπως φανερώνουν πρώτα η έκθεση του Crane που προαναφέρθηκε, έπειτα η έκθεση που συντάσσει το 1957 ο σύμβουλος Barton N. Jenks (η οποία, ως σημειωθεί, βρίσκεται στο αρχείο του Crane) που περιγράφει το ΚΗ Ψήφισμα ως «εξαιρετικά επιτυχές στην επίτευξη των στόχων του», αν κρίνει κανείς από την σημαντική αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων στον τομέα της κατοικίας και εν συνεχεία η εισήγηση του Speer, το 1963 στο *Study of International Housing* η οποία δίνει πια έναν περισσότερο ανοικτό ορισμό της αυτοβοήθειας στη στέγαση. Πρώτα από όλα, η μορφή της βοήθειας δεν είναι προκαθορισμένη, και δεν περιορίζεται στην παροχή υλικών, εξοπλισμού, ή τεχνικών συμβουλών αλλά συμπεριλαμβάνει «ανάπτυξη μιας στεγαστικής πολιτικής, προγραμμάτων, νομοθεσίας και συχνά την παροχή πιστώσεων» έτσι ώστε οι οικογένειες να μπορέσουν να βελτιώσουν τις κατοικίες τους βασισμένες «σε δικές τους προσπάθειες». «Η υποστηριζόμενη αυτοβοήθεια βρίσκεται να έχει ένα ευρύ φάσμα εφαρμογών» από απλές βελτιώσεις λάσποκαλύβων μέχρι την κατασκευή σύγχρονων αστικών κατοικιών, εξηγήσε ο Speer.²⁴ Έτσι, αναδρομικά, η Εισηγητική Έκθεση για το ΚΗ Ψήφισμα, δεν προκαλεί πια αίσθηση για το πρώιμο -πραγματικά εξαιρετικά πρώιμο- ενδιαφέρον της για το ήθος της αυτοβοήθειας: «Η παρώθησις της ιδιωτικής πρωτοβουλίας εις την ανοικοδόμησιν θα έχη ως αποτέλεσμα [...] την μείωσιν της ανάγκης της Κρατικής παρεμβάσεως αλλά θα εξασφάλιση και την συμβολήν των χρηματικών κεφαλαίων και της προσωπικής εργασίας των ιδιωτών εις την ανοικοδόμησιν».²⁵

Η προσωπική εργασία για την ιδιόκτητη στέγη έγινε στα αλήθεια ένα ιδανικό που συγκρότησε την ελληνική ταυτότητα και καθόρισε την ελληνική οικονομία μέχρι πολύ πρόσφατα. Έχουμε όμως διερευνήσει αρκετά τη γενεαλογία της; Μήπως πέρα από τις, εξάλλου πολύ σημαντικές και χρήσιμες συζητήσεις που έχουν παραχθεί, που συνδέουν την ελληνική επιθυμία (και τους ιδιαίτερους τρόπους υλοποίησης αυτής της επιθυμίας) για ιδιοκατοίκηση με την τοπική ιδιαιτερότητα, την ελληνική κοινωνία και οικονομία εννοούμενη ως παραδοσιακή, «προ-καπιταλιστική», δεμένη με το εθιμοτυπικό της ελληνικής οικογένειας, κοκ., θα πρέπει να εξετάσουμε και τη διεθνή συγκυρία; Τελικά, η ιστορία της επιρροής του αμερικανικού ενδιαφέροντος στη διαμόρφωση των ελληνικών πολιτικών στέγασης αλλά και των (ιδιότυπων) εκδοχών αυτοστέγασης είναι μια σύνθετη ιστορία στην οποία δύσκολα θα βρούμε σχέσεις αιτίας-αιτιατού. Μας βοηθάει όμως να βγούμε από το μέχρι τώρα σχετικά κλειστό σχήμα ερμηνείας τόσων των πολιτικών όσο και των μορφών στέγασης και για αυτό είναι, πιθανότατα, μια ιστορία που αξίζει να διερευνηθεί περαιτέρω.

* Το κείμενο αποτελεί επεξεργασμένη εκδοχή της ανακοίνωσης της συγγραφέα στην Ημερίδα έρευνας **Πολιτικές (αυτό-)στέγασης: Ελληνικό μεταπολεμικό κράτος και η Αμερικανική παροχή βοήθειας**. Η Ημερίδα πραγματοποιήθηκε στις 25 Σεπτεμβρίου 2018, στο Ιστορικό Αρχείο ΕΚΠΑ, στο πλαίσιο της μεταδιδακτορικής έρευνας της συγγραφέα που χρηματοδοτεί το Κέντρο Έρευνας για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες για το έτος 2018 με την υποστήριξη του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος.

Παραπομπές

¹ Θα πρέπει να αποδώσουμε αυτά τα πλάνα στο ότι από το 1948 και έπειτα, οι αμερικανικές αποστολές και εκθέσεις προβάλλουν τον ελληνικό τουρισμό ως τη μόνη βιομηχανία που μπορεί να ευδοκιμήσει στην Ελλάδα.

Βλ. σχετικά: S. Alifragkis & E. Athanassiou «Educating Greece in modernity: post-war tourism and western politics» *The Journal of Architecture* 23, τχ.4 (2018), σσ. 595-616, DOI: [10.1080/13602365.2018.1479229](https://doi.org/10.1080/13602365.2018.1479229).

² The Marshall Plan at Work in Greece, 1950. Series: [Moving Images Relating to U.S. Foreign Policy and Foreign Relations \(1911 - 1972\)](#), [General Records of the Department of State \(1763 - 2002\)](#), US National Archives. Διαθέσιμο On-line στο: <https://catalog.archives.gov/i...>

³ Δημήτρης Φιλιππίδης, Κωνσταντίνος Α. Δοξιάδης (1913-1975): Αναφορά στον Ιππόδαμο, Μέλισσα, Αθήνα, 2015, σελ. 245 και 294.

⁴ Βλ. σχετικά με τον Crane: «Jacob Leslie Crane Papers, 1927-1980, 1946-1965 (bulk) / Collection Number: 2646» στο Division of Rare and Manuscript Collections της Cornell University Library (<http://rmc.library.cornell.edu/EAD/htmldocs/RMM02646.html>), R. Harris, «The Silence of the Experts: 'Aided Self-help Housing', 1939-1954» *HABITAT ITNL* τχ. 22 (1998), σσ. 165-189 και R. Harris, «Slipping through the Cracks: The Origins of Aided Self-help Housing, 1918-53», *Housing Studies* 14, τχ. 3 (1999), σσ. 281-309. Βλ. επίσης για τις σχέσεις Crane-Δοξιάδη: L. Theodosis, «'Containing' Baghdad: Constantin Doxiadis' Program for a Developing Nation» *Revista de crítica arquitectónica*, τχ. 33 (2008), σσ. 167-172.

⁵ Αναφέρεται στο N. H. Kwak, *A World of Homeowners: American Power and the Politics of Housing Aid*, The University of Chicago Press, Σικάγο και Λονδίνο 2015, σελ. 52.

⁶ Lee O. Thayer, "Some Sociopolitical Aspects of Housing" στο *Study of International Housing*, U. S. Govt. Print. Off., Ουάσινγκτον, 1963, σσ. 39-51, 50.

⁷ N. H. Kwak, *A World of Homeowners*, ο.π. 178.

⁸ Βλ. «Letter to C. A. Doxiadis, Athens, Dec. 12, 1946», HHFA, Box 6, «632-International». Βέβαια, ο Crane γνωρίζονταν με τον Δοξιάδη ήδη από το 1945, με την επίσκεψη του τελευταίου, εκείνη την χρονιά, στην Ουάσινγκτον. Βλ. επίσης R. Harris, «The Silence of the Experts», ο.π.

⁹ Β. Πολυμέρης, Ο Paul Porter και η Αμερικανική Οικονομική Αποστολή στην Ελλάδα (18 Ιανουαρίου-22 Μαρτίου 1947), *Μνήμων*, том. 27 (2005), σσ. 285-300. DOI: <http://dx.doi.org/10.12681/mnimon.823>.

¹⁰ N. H. Kwak, *A World of Homeowners*, ο.π. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αυτήν την μελέτη της Kwak ο Reed θεωρείται κεντρικό πρόσωπο για τη διαμόρφωση αυτής της πολιτικής σε άλλες χώρες.

¹¹ Jacob Crane, "U.S. Policy; Division of Responsibility, Organization", στο *Study of International Housing*, ό.π., σσ. 39-51, 50.

¹² Όλες οι πληροφορίες και τα παραθέματα από το G. Speer, «Post War Housing in Greece. A Brief Narrative Report on Greek State-ECA Accomplishments in Attacking the Post War Housing Problem-01/03/1951», δακτυλογραφημένη αναφορά στο Box 1, Jacob Leslie Crane Papers, 1927-1980, 1946-1965 (bulk), Collection Number: 2646, Division of Rare and Manuscript Collections, Cornell University Library.

¹³ Ο Howard Kennedy ήταν διοικητής της UNRWA, δηλαδή της United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East. Βλ. George L. Reed, «Preliminary Comment on Possibilities of Housing Program - UNRWA», 17/01/1951, στον φάκελο C. A. Doxiadis' Personal Correspondence 1951 (A-Z), Ref. Code: 24344, Αρχείο Κωνσταντίνου Α. Δοξιάδη.

¹⁴ Βλ. «Letter to Major General Harry H. Vaughan, Military Aid to the President, White House, Washington DC, July 30, 1948» και «Letter from George Reed, Athens, to Vaughan, July 16, 1948», HHFA, Box 18.

¹⁵ ΦΕΚ Α 184-23/08/1947. Βλ. Μ. Μαντουβάλου και Μ. Μαυρίδου, «Αυθαίρετη Δόμηση: μονόδρομος σε αδιέξοδο;», *Δελτίο του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων* τχ.7 (1993), σσ. 78-108.

¹⁶ Αυτό, το να δημοσιεύει ανώνυμα για μέτρα που είχε ο ίδιος εισηγηθεί ή υποστηρίξει ήταν, όπως φαίνεται από το Αρχείο του, μια κοινή πρακτική του Δοξιάδη.

¹⁷ Βλ. τις επιστολές του Δοξιάδη στον Crane στον φάκελο Correspondence-Undersecretary's Office for Reconstruction 1947-1948 (A-Z) (Foreign Languages), Ref. Code: 23369, Αρχείο Κωνσταντίνου Α. Δοξιάδη.

¹⁸ Εισηγητική Έκθεση για το ΚΗ Ψήφισμα στο Κ. Σιφναίος, Πανδέκτης Νέων Νόμων και Διαταγμάτων 22 (1947), σσ. 349-350.

¹⁹ Κ. Δοξιάδης, «Το Ψήφισμα της Ανασυγκροτήσεως. Εις δύο άρθρα» Το Βήμα, 17/08/1947 και 19/08/1947.

²⁰ Είναι αξιοσημείωτο, για παράδειγμα, ότι η περίφημη έκθεση Βαρβαρέσου (1952) χρησιμοποιεί σχεδόν τα ίδια επιχειρήματα με αυτά που αναπτύσσονται στα άρθρα του Δοξιάδη, αλλά και στην εισηγητική έκθεση για το Ψήφισμα.

²¹ Μια από τις πολλές κριτικές του Ψηφίσματος, αυτή της Αγνής Ρουσοπούλου, δημοσιευμένη το 1950, κατηγορεί το Ψήφισμα για τον σχηματισμό ενός παρά-οικονομικού κυκλώματος στον κατασκευαστικό τομέα το οποίο περιγραφεί με μεγάλη λεπτομέρεια: είναι η γνωστή, πλέον, σε όλους μας αντιπαροχή, που στην ουσία υπήρξε ένας μηχανισμός αυτοχρηματοδότησης της ιδιοκατοίκησης. Το Ψήφισμα κατηγορήθηκε λοιπόν ότι ευθύνεται απευθείας, αν όχι για την ανάδυση, για την εντεινόμενη εφαρμογή αυτού του ιδιότυπου μοντέλου αυτό-στέγασης, της ελληνικής πατέντας της αντιπαροχής. Α. Ρουσοπούλου, «Πολυκατοικίες Πολυτελείας: ή Λαϊκές Κατοικίες», Η Νέα Οικονομία 9/45 (1950).

²² J. Crane, «Preliminary Impressions of the Housing Problems in Greece - 22/02/1955», στο φάκελο Correspondence and Reports by J. L. Crane concerning projects in Greece (1954-1959), Ref Code 28294, Αρχείο Κωνσταντίνου Α. Δοξιάδη.

²³ J. Crane, «Εθνική Στεγαστική Πολιτική εν Ελλάδι», Τεχνικά Χρονικά τχ. 105-106 (01-15/05/1956), σσ. 50-54

²⁴ Βλ. Β. Ρ. Jenks, «The Greek Housing Situation», Report (June 1957) στο Box 1, Jacob Leslie Crane Papers, 1927-1980, 1946-1965 (bulk), Collection Number: 2646, Division of Rare and Manuscript Collections, Cornell University Library και G. Speer, «Aided self-help in housing» Study of International Housing, U. S. Govt. Print. Off., Ουάσινγκτον, 1963, σσ. 212-217.

²⁵ Εισηγητική Έκθεση για το ΚΗ Ψήφισμα, ο.π.